

Economic Analysis of the Roots of Political Protests in Iran over the Past Decade from a Political Economy Perspective

Majid Ostovar¹, Mojtaba Eyni²

1. Corresponding Author, Department of Political Science, Ra.C., Islamic Azad University, Rasht, Iran. E-mail: ostovar@iau.ac.ir

2. Department of Political Science, Ra.C., Islamic Azad University, Rasht, Iran. E-mail: mojtaba.eyni@iau.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 01 Oct 2024

Received in revised form:
01 Nov 2024

Accepted: 25 Nov 2025

Published online: 04 Sep 2025

Keywords:

Protests,
Political Economy,
Political Stability,
Efficiency.

ABSTRACT

This study provides an economic analysis of the roots of political protests in Iran over the past decade from a political economy perspective. The main hypothesis of the study is that the decline in political economy indicators, such as inflation, unemployment, and the decline in GDP, has led to increased political dissatisfaction and tensions in the country. In this study, by examining various protests since the second half of the 1990s, it was found that the decline in economic capacity and the increase in social and economic inequalities, along with inefficient economic policies, have played an important role in the formation and spread of protests. Data analysis showed that key economic indicators such as high inflation, reduced investment, and the depreciation of the national currency have had a direct impact on the increase in public dissatisfaction and the emergence of social protests. An examination of the protests of 2017, 2019, and 2022 also shows that the main root of these unrest can be found in economic problems, which, along with political and social factors, have ignited the protests. The results of this study show that economic factors, especially inequality and the decline in the economic power of the people, have directly led to the increase in political protests in Iran. According to the research findings, focusing on structural economic reforms and paying attention to a more equitable distribution of resources can reduce the intensification of social and political protests and help establish stability.

Cite this article: Ostovar, M., & Eyni, M. (2025). Economic Analysis of the Roots of Political Protests in Iran over the Past Decade from a Political Economy Perspective. *International Political Economy Studies*, 8 (1), 217-238. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11173.1697> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11173.1697>

Publisher: Razi University

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Introduction

Over the past decade, Iran has witnessed recurring political and economic protests, posing significant challenges to its political system. The roots of many of these protests lie in the country's deep-seated economic and social crises, which often escalate into political issues. For more than a decade, Iran has faced Western economic sanctions, alongside major domestic challenges such as inflation, pension fund insolvency, budget deficits, energy imbalances in gas and electricity, and bureaucratic inefficiencies. These problems have substantially reduced the government's effectiveness and its ability to provide public services. In this context, recurring crises and political protests have become a frequent and routine phenomenon. During the 2010s, Iran experienced several major protests triggered by events such as fuel price hikes, the collapse of financial institutions, pension system crises, and, most notably, the widespread protests of 2022. A significant portion of the public dissatisfaction observed over the past decade appears to have economic roots, primarily stemming from poor governance, which has placed immense pressure on households. Moreover, worsening economic conditions have exacerbated the social and economic restrictions faced by women.

This study seeks to answer the following questions: Why has Iran's social situation become increasingly unstable in recent years, making the society more prone to political and economic protests? What are the most significant institutional factors behind the emergence of political protests in Iran over the past decade? The central hypothesis of this research posits that poor governance and deteriorating political economy indicators over the past decade have contributed significantly to the escalation of political unrest in the country.

2. Theoretical framework

Since the early 1980s, the approach of New Institutional Economics has gained attention in the fields of political science and sociology. This perspective emphasizes the crucial role of institutions in determining the quality of governance systems. Key components of good governance include the central government—comprising the executive, legislative, and judicial branches—as well as local governments, the private sector, and civil society. Good governance refers to the processes and institutions through which authority is exercised in resource allocation and policy implementation. It highlights principles such as accountability, the regulation and replacement of rulers, institutional efficiency, resource management, respect for institutional structures, and engagement with civil society.

The most important indicators used to assess governance quality within the political economy are the Government Effectiveness Index and the Quality of Governance Index. Countries with high rankings in these indicators are considered to have strong institutional performance. Thus, good governance is inherently linked to the presence and functionality of effective institutions. By analyzing economic indicators within the framework of Iran's institutional performance, a solid foundation can be developed to better understand the underlying dynamics of political protests in the country.

3. Methodology

This study adopts a qualitative approach and utilizes a descriptive-analytical method to explore the subject matter.

4. Results & discussion

Political protests in Iran appear to reflect widespread public dissatisfaction with the country's economic and social conditions. These include high unemployment, persistent inflation, social inequality, and the government's failure to manage the economy effectively. Among these, the performance of the government stands out as the most

significant source of discontent. Analyzing these elements enables a deeper understanding of the major causes and consequences of recent protests in Iranian society. During the 2010s, Iran's average economic growth rate was zero percent, indicating a decade of stagnation. This suggests either a lack of investment or negative investment levels. In this context, capital accumulation recorded a negative growth rate of -5%, making it a key focus of this study. Furthermore, the average inflation rate during this period was 26%, significantly higher than the 50-year historical average of about 20%. In the last four years of the decade, inflation exceeded 40%, marking an unprecedented period of sustained inflation in Iran's modern economic history.

Over the decade, Iran endured seven years of extremely high inflation, a phenomenon not observed in the past century. This prolonged inflation constitutes the second major economic factor behind the recent unrest. The third factor is the worsening of income inequality. The Gini coefficient rose from 0.365 to over 0.41, indicating growing disparity and social vulnerability. Another contributing factor is the lack of meaningful economic reform. Reforms have been neither promising nor effective, and the government's economic promises have largely gone unfulfilled. This reflects a sharp decline in governance quality and administrative effectiveness. The combined effect of economic stagnation, persistent inflation, widening inequality, and unproductive reforms has fueled deep public dissatisfaction and acted as a catalyst for the political unrest witnessed over the past decade.

5. Conclusions & suggestions

This study analyzed various protests that occurred in the latter half of the 2010s (1390s in the Iranian calendar) and identified declining economic capacity, increasing social and economic inequalities, and ineffective economic policies as key drivers behind the emergence and escalation of protests.

Data analysis showed that critical economic indicators—including high inflation, declining investment, and currency depreciation—have directly contributed to rising public dissatisfaction and triggered social unrest. An examination of the protests in 2017, 2019, and 2022 reveals that their primary root lies in economic hardship, which, in conjunction with political and social factors, has fueled widespread discontent. Fundamentally, the declining quality and efficiency of governance and poor public administration are the underlying forces driving these protests.

Statistical analyses reveal concerning trends in governance performance:

- In 2016, Iran ranked 103rd out of 193 countries in government efficiency. By 2020, this ranking had dropped to 163rd out of 192 countries.
- In terms of governance quality, Iran ranked 173rd in 2017, and by 2020, had fallen further to 180th out of 192 countries, ranking below countries like Iraq, Zimbabwe, and the Democratic Republic of Congo.

This analysis underscores the unpredictability of Iranian politics and warns that neglecting public grievances may undermine political stability and lead to even more severe crises.

Based on the findings, the following recommendations are proposed to improve governance in Iran:

- Downsize the government and implement comprehensive structural economic reforms.
- Reform foreign relations and foster cooperative relationships with the international community.
- Combat rent-seeking and eliminate systemic corruption to ensure fair resource distribution.
- Engage development-oriented political elites to enhance governance quality and efficiency.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل اقتصادی ریشه‌های اعتراضات سیاسی در ایران طی یک دهه اخیر از منظر اقتصاد سیاسی

مجید استوار^۱ | مجتبی عینی^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران. رایانامه: ostovar@iaurasht.ac.ir

۲. گروه علوم سیاسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران. رایانامه: Parsa23t@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۳ کلیدواژه‌ها: اعتراضات، اقتصاد سیاسی، ثبات سیاسی، کارآمدی.	نوشتار پیش رو به تحلیل اقتصادی ریشه‌های اعتراضات سیاسی در ایران طی یک دهه اخیر از منظر اقتصاد سیاسی می‌پردازد. فرضیه اصلی پژوهش این است که کاهش شاخص‌های اقتصاد سیاسی، همچون تورم، بیکاری و کاهش تولید ناخالص داخلی، موجب افزایش نارضایتی‌ها و تنش‌های سیاسی در کشور شده است. در جستار پیش رو، با بررسی اعتراضات مختلف از نیمه دوم دهه ۹۰ شمسی، مشخص شد که کاهش توانایی اقتصادی و افزایش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، همراه با سیاست‌های ناکارآمد اقتصادی، نقش مهمی در شکل‌گیری و گسترش اعتراضات داشته‌اند. تحلیل داده‌ها نشان داد که شاخص‌های کلیدی اقتصادی مانند تورم بالا، کاهش سرمایه‌گذاری و افت ارزش پول ملی، تأثیر مستقیمی بر افزایش نارضایتی عمومی و بروز اعتراضات اجتماعی داشته است. بررسی اعتراضات سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱ نیز نشان می‌دهد که ریشه اصلی این ناآرامی‌ها را می‌توان در مشکلات اقتصادی جست‌وجو کرد که در کنار عوامل سیاسی و اجتماعی، اعتراضات را شعله‌ور کرده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی، به‌ویژه نابرابری و کاهش توان معیشتی مردم، به‌طور مستقیم به افزایش اعتراضات سیاسی در ایران منجر شده است. با توجه به یافته‌های پژوهش، تمرکز بر اصلاحات اقتصادی ساختاری و توجه به توزیع عادلانه‌تر منابع می‌تواند از شدت‌گیری اعتراضات اجتماعی و سیاسی بکاهد و به برقراری ثبات کمک کند.

استناد: استوار، مجید؛ عینی، مجتبی (۱۴۰۴). تحلیل اقتصادی ریشه‌های اعتراضات سیاسی در ایران طی یک دهه اخیر از منظر اقتصاد سیاسی. *مطالعات اقتصادی سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۱)، ۲۱۷-۲۳۸. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11173.1697>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان
DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11173.1697>

مقدمه

در یک دهه اخیر، افزایش و گسترش اعتراضات در افشار مختلف جامعه، نظیر مال‌باختگان مؤسسات مالی و اعتباری، کارگران، بازنشستگان، معلمان و کامیون‌داران، توجه بسیاری را به خود جلب کرده است. این اعتراضات که از نیمه دوم دهه ۹۰ شمسی شدت بیشتری یافت، نشان‌دهنده نارضایتی‌های عمیق اقتصادی و اجتماعی است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به سیاست‌های اقتصادی دولت مربوط می‌شود.

از سال ۱۳۹۶ تاکنون چندین اعتراض در کشور شکل گرفت، اما به‌ندرت اعتراضات از وسعت جغرافیایی گسترده و پایگاه اجتماعی قابل توجهی برخوردار بوده است. مهم‌ترین نکته‌ای که در جریان این اعتراضات به ذهن متبادر می‌شود، بی‌اعتمادی مردم و گروه‌های معترض و مطالبه‌گر به نهادهای مدنی، صنفی و احزاب برای رساندن صدای خود به مسئولان و نخبگان حکومتی است. این بی‌اعتمادی باعث شده است این گروه‌ها به‌صورت مستقیم و از طریق اعتراضات و اعتصابات خیابانی اهداف و مطالبات خود را دنبال کنند.

درواقع باید اذعان کرد که خط‌مشی و رویکردهای اعتراضی در حال تغییر است و دیگر حکومت تنها نهاد عمده‌ای نیست که خط‌مشی‌های سیاسی را شکل می‌دهد بلکه در دوره کنونی، سیاست‌های فرعی یا به عبارتی خرده سیاست‌ها نیز بر شکل‌گیری جو سیاسی حاکم بر یک جامعه تأثیر می‌گذارند. بررسی‌ها نشان می‌دهند که علل و عوامل متعددی، در شکل‌گیری و بروز نارضایتی‌های اجتماعی دخیل هستند نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، ناسازگاری ساخت ارزشی جامعه، ناکارآمدی و بی‌عدالتی و احساس محرومیت از ریشه‌های عمده نارضایتی‌های اجتماعی می‌باشند.

به نظر می‌رسد بخش بزرگی از نارضایتی عمیقی که در یک دهه اخیر در کشور شکل گرفته ریشه‌های اقتصادی دارد و این موضوع ناشی از حکمرانی نامطلوب در بیش از یک دهه اخیر است و به همین سبب فشار زیادی به خانوارها وارد گردیده است. همچنین شرایط بد اقتصادی، محدودیت‌های اقتصادی و اجتماعی زنان را بیشتر کرده است. در میان مشکلات اقتصادی مهم‌ترین مسئله کاهش سرمایه‌گذاری بوده است که در آینده نیز شرایط نامناسب‌تری را رقم خواهد زد. بر همین اساس آنچه نیازمند توجه و مذاقه است، پی بردن به پاسخ این سؤال است که چرا وضعیت اجتماعی در سال‌های اخیر بسیار ناپایدار شده و جامعه مستعد شکل‌گیری اعتراضات مختلف سیاسی و اقتصادی شده است و اقتصاد سیاسی چه تأثیری بر وقوع تنش و ناآرامی در یک دهه اخیر در ایران داشته است؟ همچنین مهم‌ترین عوامل نهادی شکل‌گیری تنش سیاسی در یک دهه اخیر در ایران کدامند؟ فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر این است که حکمرانی ضعیف و کاهش شاخص‌های اقتصاد سیاسی در یک دهه اخیر باعث افزایش شکل‌گیری تنش سیاسی و ناآرامی در کشور گردیده است.

به نظر می‌رسد روند اقتصادی یک دهه گذشته به سمتی بوده که جامعه ایران را دستخوش تغییرات گوناگونی نموده است و همین موضوع زمینه‌ساز این مسئله شده تا میزان نارضایتی گروه‌های مختلف از وضع موجود افزایش یابد و جریان‌های مختلف به دنبال فرصتی برای تلاش جهت تغییر وضعیت موجود باشند. در همین خصوص و برای درک بهتر این موضوعات در این پژوهش در نظر است تا با برجسته نمودن عنصر اقتصادی در شکل‌گیری اعتراضات در ایران به نقش این متغیر در بروز ناآرامی‌ها در ایران در یک دهه اخیر پرداخته شود؛ بنابراین، با توجه به گستردگی، وسعت ریشه‌های متفاوت نارضایتی‌های اجتماعی، این پژوهش بر آن است تا به تحلیل ریشه‌های اقتصادی شکل‌گیری و بروز اعتراضات سیاسی در ایران طی ده سال گذشته بپردازد.

پیشینه پژوهش

نادر نقیب و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان "Iran's 2022-23 Protests in Perspective" به بررسی اعتراضات گسترده‌ای که در ایران از سال ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۳ رخ داده است می‌پردازد. نویسندگان تأکید می‌کنند که این اعتراضات نه تنها به دلیل مشکلات اقتصادی بلکه به دلیل تقاضاهای اجتماعی و سیاسی نیز شکل گرفته‌اند. وضعیت اقتصادی نامساعد، افزایش نرخ تورم و کاهش قدرت خرید خانوارها نقش مهمی در ایجاد نارضایتی‌های اجتماعی داشته است. نویسندگان به بررسی عمیق

دلایل مختلف اعتراضات از جمله سیاست‌های اقتصادی نادرست و تحریم‌های بین‌المللی پرداخته و نتیجه می‌گیرند که ترکیب مشکلات اقتصادی و سرکوب سیاسی به شکل‌گیری اعتراضات دامن زده است.

کوژانوف (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان "The Economic Backdrop of Iran's Protests" بررسی می‌کند که چگونه مشکلات اقتصادی ایران زمینه‌ساز اعتراضات گسترده شده است. کوژانوف توضیح می‌دهد که با وجود اینکه اعتراضات ۲۰۲۲ به دلایل سیاسی و اجتماعی آغاز شد، مشکلات اقتصادی مانند تورم بالا و بیکاری گسترده نقش مهمی در ایجاد نارضایتی عمومی داشته است. او به تجزیه و تحلیل سیاست‌های اقتصادی ناکارآمد دولت و تأثیر تحریم‌ها بر اقتصاد ایران پرداخته و نتیجه می‌گیرد که این عوامل به شدت نارضایتی عمومی را افزایش داده‌اند.

انصاری (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان "Iran's Economic Woes and Political Unrest" به تحلیل رابطه بین مشکلات اقتصادی و نآرامی‌های سیاسی در ایران می‌پردازد. او معتقد است که ناتوانی دولت در حل مشکلات اقتصادی از جمله تورم، بیکاری و کاهش ارزش پول ملی، زمینه‌ساز افزایش نارضایتی‌های عمومی و اعتراضات شده است. این مقاله به بررسی جزئیات تأثیر تحریم‌ها و سیاست‌های اقتصادی دولت بر زندگی روزمره مردم پرداخته و نتیجه‌گیری می‌کند که عدم اعتماد عمومی به دولت یکی از دلایل اصلی تشدید اعتراضات است.

مجید و مجتبی استوار (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی تأثیر سیاست‌گذاری دولت بر کیفیت حکمرانی در ایران با توجه به سیاست‌های کلی نظام پرداخته و موانع اصلی بهبود کیفیت حکمرانی را مورد بحث قرار داده است. پس از انقلاب اسلامی و ایجاد استقلال سیاسی کشور، حکمرانی نخبگان تفاوت اساسی با رژیم پهلوی داشت. با گذشت چهار دهه از انقلاب و اجرای برنامه‌های توسعه، چالش‌های اقتصادی و سیاسی مانند تورم، بیکاری، بحران صندوق‌های بازنشستگی، فساد و تحریم‌های بین‌المللی به وجود آمدند. این پژوهش با استفاده از نظریه جدید فوکویاما درباره دولت، عملکرد دولت ایران را ارزیابی می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نخبگان سیاسی با اتخاذ سیاست‌های خاص برخلاف سیاست‌های کلان اقتصادی و سیاسی تصویب‌شده، تأثیر منفی بر کیفیت حکمرانی داشتند. سیاست‌گذاری‌های خاص، به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی و اداری، از عوامل کلیدی کاهش کیفیت حکمرانی محسوب می‌شوند و توجه ویژه به اصلاحات ساختاری در نظام اداری و شفافیت بیشتر ضروری به نظر می‌رسد.

خلیل‌اله سردارنیا و هنگامه البرزی در تحلیل اعتراضات صنفی-اجتماعی اخیر در ایران (۱۴۰۱)، به بررسی اعتراضات صنفی-اجتماعی در ایران از دی ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ می‌پردازند و این دوره را نقطه عطفی در اعتراضات ایران می‌دانند. این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوا و در چارچوب نظریه سیاست‌خیابان، به بررسی تفاوت‌های ماهوی و شکلی این اعتراضات نسبت به گذشته پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این اعتراضات خودانگیخته، بدون رهبر و با نوآوری در تاکتیک‌های مبارزاتی بوده‌اند و بیشترین تأثیر را متغیرهای اقتصادی و معیشتی داشته‌اند.

سعید مدنی و همکاران در آتش خاموش؛ نگاهی به اعتراضات آبان ۹۸ (۱۳۹۹)، گزارشی داخلی از حوادث آبان ۹۸ ارائه می‌دهد. با وجود ارائه اطلاعات مفید و آماری در خصوص این حوادث، کتاب تنها به حوادث آبان ۹۸ پرداخته و مجموعه‌ای از دیدگاه‌های مختلف را بدون تحلیل عمیق بیان کرده است.

تقی آزاد ارمکی و همکاران در پیدایش جمعیت معترض: از جنبش‌های شهری تا جنبش‌های فراگیر (۱۳۹۹)، با استفاده از نظریه‌های جنبش‌های جدید اجتماعی و تحلیل اسنادی، به بررسی ظهور و گسترش جنبش‌های اجتماعی در ایران معاصر می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که تضادهای اجتماعی متنوعی همچون خدمات شهری و سیاست‌گذاری اقتصادی باعث شکل‌گیری جنبش‌های متعدد شده‌اند. این جنبش‌ها از کنشگران متکثر و مطالبات مرتبط با عدالت اجتماعی و حکمرانی مطلوب تشکیل شده‌اند.

در پژوهش حاضر سعی بر آن شد با نگاهی به مطالعات پیشین که در خصوص اعتراضات سال‌های اخیر و عوامل آن در ایران صورت گرفته و با توجه به اینکه تحولات سیاسی و اجتماعی هر جامعه‌ای عموماً تحت تأثیر عوامل اقتصادی قرار می‌گیرند؛ به بررسی ریشه‌های اقتصادی اعتراضات سیاسی در ایران از منظر اقتصاد سیاسی پرداخته شود.

مبانی نظری

نهادگرایی جدید و حکمرانی خوب

چارچوب نهادگرایی به منظور شناخت بستر کشورهای در حال توسعه و تدوین نهاد متناسب با آن ایجاد شده است. از این منظر، علت اختلاف عملکرد نهادهای به ظاهر مشابه در کشورهای مختلف را در بستر متفاوت این کشورها باید جستجو کرد. با اینکه هنجارها و توانمندی دولت می‌تواند در عملکرد یک نهاد تأثیرگذار باشد، اما از منظر این چارچوب، «نحوه توزیع قدرت» تعیین‌کننده اصلی است. به عبارت دیگر، اگر به‌کارگیری یک سیاست یا نهاد، منافع گروه‌های قدرتمند را تهدید کند، این گروه‌ها احتمالاً در برابر اجرای آن مقاومت کرده یا آن را منحرف می‌کنند. از این رو در انتخاب هر نوع سیاست یا نهادی (مانند سیاست صنعتی) باید به این توزیع قدرت بین سازمان‌ها توجه کرد. چارچوب نهادگرایی ابزار لازم برای این تحلیل نهادی را فراهم می‌کند. نهادگرایی به عنوان روشی در علم سیاست محسوب می‌شود که به مطالعات ساختار، اداره عمومی، قانون اساسی، تخصیص قدرت و سازوکارهای نهادمندی می‌پردازد. نهادهای سیاسی به تنظیم و قانونمندی تخصیص قدرت سیاسی و قانونی می‌پردازند. تمام گروه‌های موجود به دنبال آن هستند تا قدرت سیاسی بیشتری را برای خود کسب نمایند لذا قدرت سیاسی برای گروه‌های رقیب دارای ارزش است بستر ساز رقابت میان جریان‌های مختلف توسط نهادها تعیین می‌شود. نهادهای سیاسی دارای مزیت بادوام بودن هستند و از این طریق بر تخصیص قدرت سیاسی تأثیر می‌گذارند. نهادها کارکرد امکان‌سازی برای شهروندان دارند و آن‌ها را قادر می‌سازند که در هر شرایطی و در هر زمانی نسبت استمرار و یا تغییر رژیم سیاسی کنشگری نمایند؛ بنابراین نهادسازی یک روش انتقال قدرت سیاسی به شهروندان است. (عجم‌وخلو و رابینسون، ۱۳۹۳: ۲۷۱)

تغییر در چارچوب نهادی از ابزارهای انسانی برای تغییر آگاهانه محیط پیرامون است که برای بهبود عملکرد اقتصادی در جهان سوم بکار می‌رود. (نورث، ۱۳۹۸: ۳۳)؛ بنابراین چارچوب نهادگرایی برای تحلیل عملکرد نه‌چندان موفق نهادها و سیاست‌ها در کشورهای در حال توسعه به وجود آمده است. توزیع قدرت سازمانی گروه‌های درگیر، در یک بخش، تعیین می‌کند که این گروه‌ها بر اساس «منافع» و «توانمندی» خود از یک سیاست یا نهاد خاص حمایت، یا در برابر آن مقاومت کرده و یا آن را منحرف می‌کنند. از این رو با فهم توزیع قدرت سازمانی می‌توان به دلایل عملکرد نه‌چندان موفق یک سیاست یا یک نهاد در یک بستر سیاسی خاص پی برد. این تحلیل با تحلیل‌های مرسوم متفاوت است که عدم موفقیت یک سیاست یا نهاد را به توانمندی دولت‌ها یا عوامل فرهنگی محدود می‌سازند (Fukuyama, 1995: 343).

دولت از طریق نهادها، وظیفه توزیع مزایا را برعهده دارد. این مزایا می‌تواند مثل یارانه‌ها شکل نقدی به خود بگیرد یا مانند حقوق مالکیت، به شکل حق تصمیم‌گیری باشد. نهاد در اینجا به معنای هر نوع قاعده‌ای است که تا اندازه‌ای به‌طور نظام‌مند قابل تشخیص باشد. گروه‌های صاحب قدرت از طریق تأثیرگذاری بر نهادهای رسمی و غیررسمی سهمشان از مزایا را تضمین می‌کنند. از طرف دیگر، توزیع منافع از طریق نهادهای رسمی و غیررسمی خود بر گروه‌های قدرتمند تأثیرگذار است. این تعامل دوطرفه بین «توزیع قدرت» و «توزیع منافع» در جامعه اگر در طول زمان بازتولید شود، عملکرد سیاسی را شکل می‌دهد. این مسئله می‌تواند نشان‌دهنده عملکرد کلان اقتصاد یک کشور نیز باشد.

زمانی که نهادها یک نظام توزیع مزایای هم‌راستا با توزیع قدرت و همچنین تثبیت‌کننده آن ایجاد کند، استقرار سیاسی ظهور خواهد کرد. ثبات استقرار سیاسی دقیقاً به این خاطر است که توزیع قدرت (نهائیتاً) به واسطه یک ساختار نهادی توزیع مزایا پایدار می‌گردد. در این شرایط یک استقرار سیاسی محصول ترکیبی پایدار و سازگار از قدرت و نهادهاست. هرچند این توازن هرگز مطلق نیست، زیرا قدرت و توزیع منافع همواره به‌موجب فرایندهای اقتصادی، سیاسی، جمعیتی، سازمانی و ... در حال تغییر هستند. ولی به هر حال ثبات سیاسی همان‌طور که از نامش پیداست نیاز به یک توازن نسبی بین قدرت و نهادها دارد (ویلبر، ۱۳۸۵: ۹۷).

عملکرد نهادی در بستر حکمرانی خوب

ترکیبی از نهادهای رسمی و غیر رسمی و ویژگی‌های اجرایی آن تبیین‌کننده عملکرد نهادی است. اقتصادهایی با عملکرد

ضعیف فاقد انگیزش فعالیت‌های بهره‌وری است. ساختار نهادی این اقتصادها، سازمان‌ها و شرایطی ایجاد کرده‌اند که از ساختار موجود کسب منفعت می‌کند و همین مسئله موجب تداوم حامی پروری و فساد مالی و دموکراسی‌های ضعیف و تضعیف حکمرانی می‌شود (نورث، ۱۳۹۸: ۲۱۱-۲۱۰). عملکرد نهادها در کشورهای در حال توسعه از نوع حامی‌پروری است. در این حالت نهادهای رسمی قادر به تأمین منافع گروه‌های قدرتمند نبوده و از این رو این گروه‌ها از راه‌های غیررسمی منافع خود را تضمین می‌کنند. با اینکه این ویژگی مشترک نهادهای سیاسی در کشورهای در حال توسعه است، اما تنوع گروه‌های رقیب و نوع رابطه آن‌ها باهم موجب به وجود آمدن انواع مختلفی از نهادهای حامی پرور شده که عملکرد اقتصادی متفاوتی دارند (Roll, 2014: 98). توزیع قدرت بین سازمان‌های سیاسی و همچنین درون ائتلاف حاکم محورهای تحلیل قدرت سیاسی و توانمندی سازمان‌های اقتصادی و بوروکراسی نیز محورهای قدرت اقتصادی را تشکیل می‌دهد. این دو گزاره باهم توزیع قدرت سازمانی و در نتیجه وضعیت نهادهای کشور در سطح کلان را مشخص می‌کنند.

ترکیب پیکربندی سازمان‌های سیاسی و اقتصادی نهادهای سیاسی کشور را شکل می‌دهد. این ترکیب می‌تواند برای پیش‌بینی عملکرد مدیریت رانت در هر کشوری به کار آید. دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا نه تنها پیکربندی سیاسی از جنس ائتلاف توسعه‌گرا داشتند، بلکه همچنین از شرکت‌های با توانمندی بالا با قدرت چانه‌زنی پایین با ائتلاف حاکم برخوردار بودند. این نهادهای سیاسی به ائتلاف حاکم اجازه می‌داد تا با تخصیص رانت به شرکت‌های با توانمندی بالا و همچنین تعیین معیارهای عملکرد برای آن‌ها، از افزایش بهره‌وری و رقابت‌پذیری اطمینان حاصل کنند.

عکس این شرایط زمانی است که سازمان‌های سیاسی در شرایط حامی‌پروری رقابتی پایین با شرکت‌هایی با توانمندی پایین اما قدرتمند روبه‌رو شوند. در این شرایط احتمال تسخیر رانت‌ها توسط شرکت‌های با توانمندی پایین بسیار بالا بوده و توانمندی سیاست‌گذاران در انتظام آن‌ها کم است (Kherallah, 2001: 194). طراحی سیاست‌هایی که به توسعه توانمندی‌های بنگاه‌های اقتصادی و افزایش رشد فراگیر شود در چنین استقرار سیاسی بسیار مشکل است. در این حالت احتمالاً حمایت از بنگاه‌های اقتصادی دیگری که از قدرت سیاسی کمتری برخوردار هستند، گزینه بهتری باشد.

کارایی نهادها ذیل حکمرانی خوب مورد تبیین قرار می‌گیرد. از اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی، اقتصاد نهادگرایی جدید مورد توجه رشته‌های علوم سیاسی و جامعه‌شناسی قرار گرفت. در این نگرش، نهادها نقشی تعیین‌کننده در کیفیت سیستم حکمرانی داشتند. دولت مرکزی شامل قوای مجریه، مقننه و قضاییه و دولت‌های محلی، بخش خصوصی و جامعه مدنی از عناصر اصلی حکمرانی خوب به شمار می‌روند؛ بنابراین حکمرانی خوب شامل فرایندها و نهادهایی هستند که از طریق آن اقتدار لازم در تخصیص منابع و اجرای سیاست‌ها صورت می‌گیرد و پاسخگویی و تغییر حاکمان، کارآمدی نهادها، مدیریت منابع و احترام به نهادها و روابط میان جامعه مدنی را مورد توجه قرار می‌دهد. کافمن و همکاران (۱۹۹۹) در تعریف حکمرانی می‌نویسند که سنت‌ها و نهادهایی که اقتدار مشروع را در جامعه اعمال می‌کنند و شامل چگونگی فرایند انتخاب، نظارت و تعویض حاکمان، حکومت کارآمد و احترام شهروندان و مردم به این قواعد و نهادها را شامل می‌شود. (استوار، ۱۴۰۱: ۱۶۶-۱۶۵). مهم‌ترین شاخص‌های مرتبط با اقتصاد سیاسی از نظر این محققان به‌منظور سنجش مطلوبیت حکمرانی شاخص کارآمدی دولت^۱ و کیفیت دولت^۲ است. دولتهایی که رتبه مناسبی در شاخص‌های کیفیت و کارآمدی دولت دارند، دولتهایی با عملکرد مطلوب نهادی محسوب می‌گردند.

در نتیجه لازمه حکمرانی خوب در کشورها به شکل‌گیری و عملکرد نهادها مرتبط است. بدین منظور بررسی شاخص‌های

اقتصادی در قالب کارکرد نهادی دولت در ایران می‌توان چارچوبی متقن از وضعیت اعتراضات سیاسی در ایران به دست آورد. در ادامه به وضعیت این شاخص‌های عمده اقتصادی اشاره می‌گردد.

بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصادی اعتراضات شکل گرفته در ایران

در سال‌های اخیر اعتراضات گسترده و پراکنده‌ای در ایران شکل گرفته است. به نظر می‌رسد این اعتراضات نشانگر عدم رضایت مردم از شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور است که شامل بیکاری بالا، تورم چالش‌برانگیز، نابرابری اجتماعی و ناتوانی دولت در مدیریت اقتصادی است. مهم‌ترین این نارضایتی نیز در عملکرد دولت نهفته است. با بررسی این مؤلفه‌ها، می‌توان درک بهتری از دلایل عمده و پیامدهای این اعتراضات در جامعه ایران پیدا کرد.

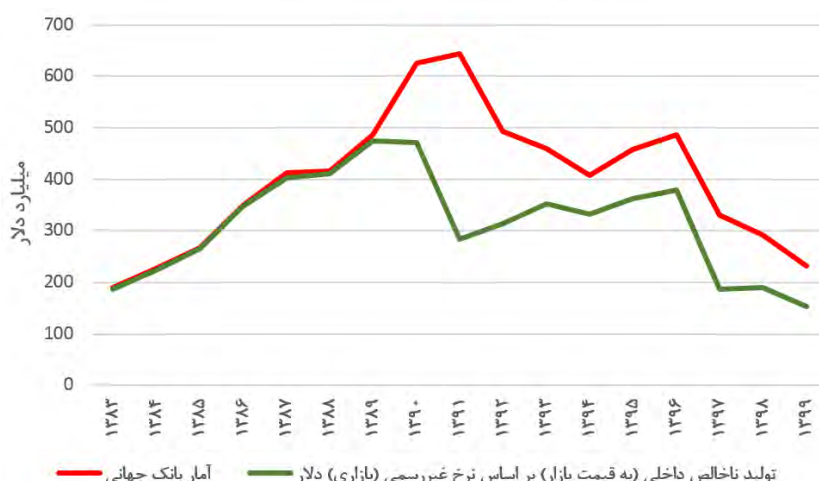
میزان تولید ناخالص داخلی (GDP)

بانک جهانی تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۲۰ را ۱۹۱ میلیارد و ۷۱۸ میلیون دلار تخمین زده که در مقایسه با آمار سال ۲۰۱۲ حاکی از افت ۳ برابری و در مقایسه با سال ۲۰۱۷ حاکی از افت بیش از ۲ برابری است. بر این اساس تولید ناخالص داخلی ایران در ۳ سال گذشته و از زمان اعمال تحریم‌های آمریکا شاهد کاهش بوده است به طوری که از ۴۴۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ یعنی سال پیش از خروج یک‌جانبه آمریکا از برجام و اعمال تحریم‌های آمریکا علیه ایران، در سال‌های ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ روند نزولی داشته است (بانک مرکزی، ۱۴۰۲).

تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۱۸ یعنی در سال خروج آمریکا از برجام و اعمال تحریم‌های آمریکا ۲۹۴ میلیارد دلار بوده و در سال ۲۰۱۹ این رقم به ۲۵۸ میلیارد دلار رسیده و در نهایت در سال ۲۰۲۰ این رقم به ۱۹۱ میلیارد دلار افت کرده است. این در حالی است که تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۱۲ بیش از ۵۹۸ میلیارد دلار بوده است (بانک مرکزی، ۱۴۰۰).

همچنین با آمار تخمینی جدید بانک جهانی تولید ناخالص داخلی ایران در منطقه غرب آسیا و در مقایسه با دیگر کشورها شاهد افت فاحش بوده است به گونه‌ای که این رقم به نصف تولید ناخالص داخلی امارات و کمتر از یک‌سوم تولید ناخالص داخلی ترکیه و عربستان سعودی رسیده است. بر اساس اعلام بانک جهانی تولید ناخالص داخلی امارات متحده عربی در سال ۲۰۲۰ به رقم ۴۲۱ میلیارد دلار، تولید ناخالص داخلی عربستان سعودی در همین سال به ۷۰۰ میلیارد دلار و تولید ناخالص داخلی ترکیه بیش از ۷۲۰ میلیارد دلار بوده است (بانک جهانی).

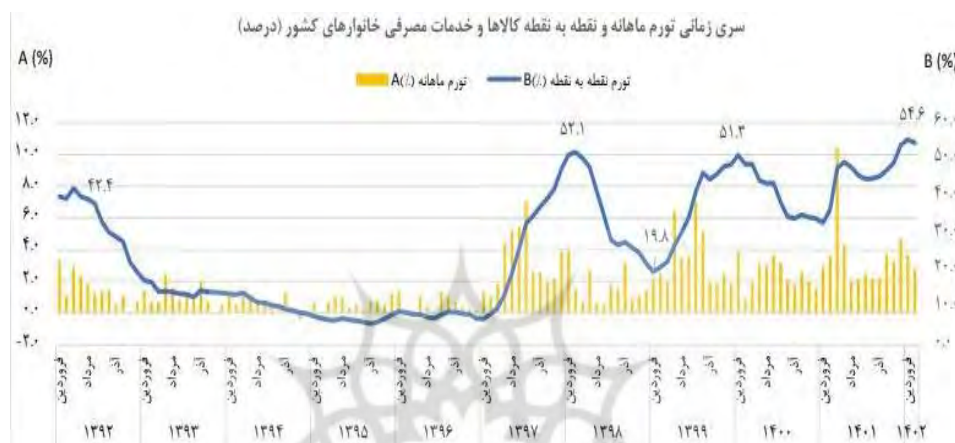
با توجه به این آمار تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۲۰ از پاکستان نیز کمتر بوده است. تولید ناخالص داخلی پاکستان در سال ۲۰۲۰ بیش از ۲۶۳ میلیارد دلار بوده است که بیش از ۷۰ میلیارد دلار از تولید ناخالص داخلی ایران بیشتر است. این در حالی است که تولید ناخالص داخلی پاکستان طی دهه‌های گذشته و پیش از تحریم‌ها همیشه کمتر از نصف ایران بوده است.

شکل ۱. نمودار تولید ناخالص داخلی (به قیمت بازار) بر اساس نرخ غیررسمی (بازاری) (بانک مرکزی)

تورم

مطابق آمارها در سال ۹۲ نرخ تورم متوسط به رقم ۳۵ درصد و در سال ۱۳۹۸ این رقم معادل ۴۱ درصد ثبت شده است. دهه ۹۰، در دهه‌های اخیر یکی از بالاترین سطوح تورمی را داشته و از این حیث دهه ۹۰ بدترین کارنامه را به نام خود ثبت کرده است (globaleconomy.com). کارشناسان معتقدند که عدم تعادل بودجه‌ای و عدم تعادل ترازنامه بانک‌ها دو ریشه اصلی تورم بالا هستند؛ زیرا این عدم تعادل‌ها به‌طور عمده با منابع بانک مرکزی تغذیه می‌شود. اصلاح بودجه و اصلاح نظام بانکی دو اولویت برای مهار تورم است. بررسی وضعیت اقتصاد کشور در بخش تورم نشان می‌دهد که طی یک دهه گذشته، کشور با نوسانات تورمی مواجه بوده است.

شکل ۲. نمودار سری زمانی تورم ماهانه و نقطه به نقطه کالاها و خدمات مصرفی خانوارهای کشور (مرکز آمار ایران)

بر همین اساس، در سال‌های ۹۰، ۹۱ نرخ تورم بر اساس آمار بانک مرکزی به ترتیب ۲۱,۵ درصد و ۳۰,۵ درصد بود؛ با پایان دولت دهم در سال ۹۲ شاخص تورم پس از تنگ شدن حلقه تحریم‌ها و اعمال تحریم‌های نفتی اروپا علیه ایران به روند رو به رشد خود ادامه داد و از محدوده ۳۰ درصد فراتر رفت و رقم ۳۴,۷ درصد را ثبت کرد (بانک مرکزی، ۱۴۰۱). دولت یازدهم در شروع کار کنترل نرخ تورم را در دستور کار قرار داد و در سال‌های ۹۵ و ۹۶ نرخ تورم به ۹,۰ و ۹,۶ درصد رسید. در حالی که نرخ تورم در حال کاهش بود و دولت تدبیر و امید ادامه این روند را در سال ۹۶ از اهداف خود عنوان می‌کرد اما یک سال پس از انتخابات سال ۹۶ با خروج یک‌جانبه آمریکا از برجام و تشدید تحریم‌ها نرخ تورم دوباره رو به افزایش گذاشت تا جایی که حتی در سال ۹۸ تورم ۴۱,۲ درصدی را شاهد بودیم؛ بنابراین دهه ۹۰، در دهه‌های اخیر یکی از بالاترین سطوح تورمی را داشته و از این حیث دهه ۹۰ بدترین کارنامه را به نام خود ثبت کرده است (اگو ایران، ۲۹ خرداد ۱۴۰۱). نکته قابل تأمل آنکه طبق تأکید کارشناسان اقتصادی تداوم کاهش نرخ تورم در گرو رعایت انضباط در سیاست‌های مالی (بودجه‌ای) دولت و سیاست‌های پولی و اعتباری و همچنین اتخاذ تدابیر جدی در عملیاتی کردن راهکارهای مرتبط با چالش‌های نظام بانکی کشور است.

رشد اقتصادی

کارشناسان معتقدند که رشد اقتصادی در ایران به‌طور عمده متأثر از درآمدهای نفتی بوده است. به همین دلیل در زمانی که درآمدهای نفتی چه به دلیل تحریم یا به سبب افت قیمت نفت کاهش یافته، رشد اقتصادی نیز در این مسیر حرکت کرده است. آمارها نشان می‌دهد در دهه ۹۰ رشد اقتصادی حرکت زیگزاگی داشته و متوسط رشد اقتصادی رقمی نزدیک صفر است. نیمی از سال‌های دهه ۹۰ رشد اقتصادی منفی گزارش شده بود و در دو سال رشد اقتصادی از منفی ۶ درصد نیز کمتر بوده است. به نظر می‌رسد که تحریم‌های ظالمانه، نبود ثبات اقتصادی و نامساعد بودن فضای کسب و کار برای تولید باعث شده است که رشد اقتصادی کارنامه مناسبی در دهه ۹۰ نداشته باشد. از سوی دیگر، با توجه به کاهش سرمایه‌گذاری در دهه ۹۰ رشد اقتصادی در دهه پیش رو نیز با تهدید روبه‌رو خواهد شد (روزنامه دنیای اقتصاد، ۱۰ بهمن ۱۴۰۰).

بر این اساس، بررسی آمارهای کلان اقتصادی در دهه ۹۰ حاکی از آن است که در این دهه یکی از ضعیف‌ترین عملکردهای اقتصادی ثبت شده است. در بخش مربوط به رشد اقتصادی باید اشاره شود که اگرچه در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه میانگین رشد این شاخص برابر با ۸ درصد در نظر گرفته شده است اما آنچه در واقعیت رخ داده، فاصله معناداری با اهداف مدنظر دارد.

شکل ۳. نمودار رشد اقتصادی (مرکز آمار ایران)

وضعیت سرمایه‌گذاری

از نگاه کارشناسان، تشکیل سرمایه موتور رشد اقتصادی است. هر زمان که رشد تشکیل سرمایه در اقتصاد منفی شود، می‌توان پیش‌بینی کرد که در سال‌های بعد رشد اقتصادی در سطح پایین یا منفی ثبت شود. سرمایه‌گذاری به‌دلیل آنکه برای اقتصاد ظرفیت ایجاد می‌کند، ایران جزو کشورهایی است که از ۵۰ سال پیش به این طرف، اقتصادش با تکیه بر سرمایه‌گذاری و میزان رشد موجودی سرمایه رشد کرده است؛ اما کارشناسان این دهه را بدترین دوره سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران معرفی می‌کنند. همچنین طبق گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس و نمودار بالا، در اوایل دهه، تشکیل سرمایه ثابت در نقطه اوج خود بود اما ۷ سال پس از آن، با وجود بروز نوساناتی در این شاخص، برآیند شاخص رو به کاهش گذاشت و این کاهش به‌صورت ویژه در بخش‌های ساختمان و ماشین‌آلات مشاهده شد. در سال‌های ۹۲ و ۹۳ تشکیل سرمایه بهبودی نسبی یافت اما شدت گرفتن رکود اقتصادی در سال ۹۴ به منفی شدن این شاخص منجر شد و روند نزولی تا سال پس از آن نیز ادامه یافت. امضای برجام در سال ۹۶ امیدواری‌هایی را در بهبود وضعیت اقتصادی زنده کرد و تشکیل سرمایه ثابت را بهبود بخشید، اما بازگشت تحریم‌ها در سال ۹۷ وضعیت را به سال‌های پیشین دهه ۹۰ بازگرداند (حبیب‌پور مقدم و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۲).

شکل ۴. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران (UN Trade and Development)

وضعیت نقدینگی

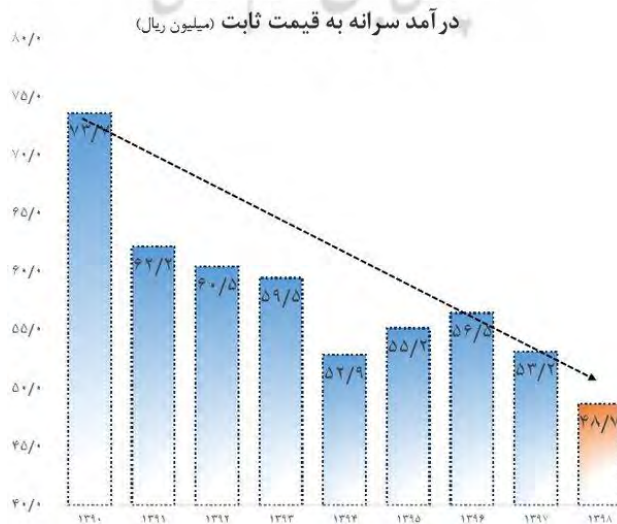
یکی از متغیرهایی که در دهه ۹۰ رشد بسیار بالایی را ثبت کرده است، رشد بالای نقدینگی است. به‌طور ساده می‌توان گفت اگر رشد نقدینگی متناسب با رشد اقتصادی نباشد، نرخ تورم در سطح بالایی قرار خواهد داشت. مشابه این اتفاق در سال‌های اخیر نیز رخ داد که نقدینگی به شکل بسیار نگران‌کننده‌ای رشد کرد؛ اما در سال‌های اخیر همواره رشد نقدینگی بالای سطح ۴۰ درصد بوده است. این افزایش فزاینده نقدینگی، در تورم موجود نقش بسیار زیادی دارد. آخرین آمارها نشان می‌دهد رشد نقدینگی در دهه ۱۳۹۰ به‌طور عمده بالای ۲۰ درصد بوده و در دو سال ۹۲ و ۹۹، به سطح ۴۰ درصد نیز رسیده است. در سال جاری نیز رشد نقدینگی عمدتاً بالای ۴۰ درصد گزارش شده است. این در حالی است که در حال حاضر عمده رشد پایه پولی و متناسب آن رشد نقدینگی، افزایش ذخایر خارجی بانک مرکزی نیست، بلکه اضافه برداشت بانک‌ها یا بدهی دولت به بانک مرکزی عامل اصلی رشد بوده است (مرادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲).

شکل ۵. نمودار افزایش لجام‌گسیختگی نقدینگی با وجود رکود اقتصادی (theglobaleconomy.com)

درآمد سرانه

بررسی‌ها نشان می‌دهد میزان درآمد سرانه از ابتدای دهه ۹۰ یک روند نزولی را طی می‌کند و بیش از یک‌سوم درآمد سرانه ایرانی‌ها در دهه ۹۰ محو شده است. این موضوع به‌نوعی نشان‌دهنده افت رفاه خانوارهای ایرانی در دهه ۹۰ بوده است. افزایش رشد جمعیت در دهه ۹۰ با بهبود تولید همراه نبوده است و این موضوع باعث شده که در این دهه درآمد سرانه در یک مسیر نزولی حرکت کند. بررسی درآمد سرانه در دهه ۹۰ (بر اساس آمار موجود تا سال ۹۸) نشان می‌دهد که این شاخص در این سال‌ها کاهش ۳۴ درصدی را تجربه کرده است. درواقع قدرت خرید هر فرد ایرانی نسبت به سال ۹۰ حدود یک‌سوم کاهش یافته است. طبق اعلام مرکز پژوهش‌های مجلس، در صورت تحقق رشد اقتصادی ۸ درصدی، حداقل به ۶ سال زمان نیاز خواهد بود تا به سطح درآمد سرانه سال ۹۰ بازگردیم (بانک مرکزی، ۱۴۰۱).

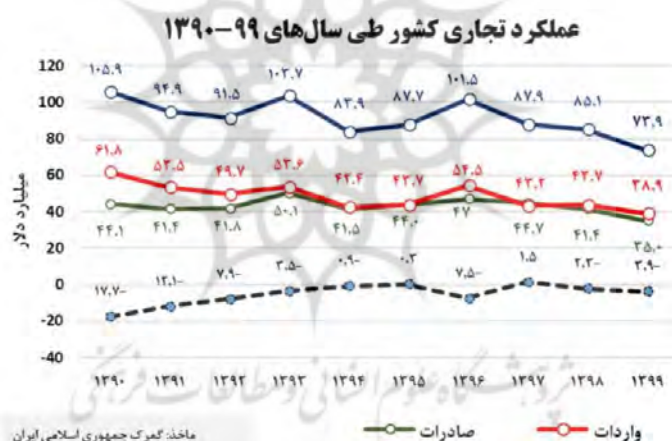
شکل ۶. نمودار درآمد سرانه به قیمت ثابت

نمودار بالا نیز آمار دقیق کاهش رفاه خانوارهای ایرانی در دهه ۹۰ را بر اساس درآمد سرانه نشان می‌دهد. بر این مبنای افزایش رشد جمعیت در دهه ۹۰ با بهبود تولید همراه نبوده است و این موضوع باعث شده که در این دهه درآمد سرانه در یک مسیر نزولی حرکت کند. دقیقاً همان مطلبی که مورد اشاره رهبری نیز قرار گرفت و ایشان تأکید کردند که ریشه وضعیت نامناسب معیشت مردم در عدم توجه به بهبود روند تولید و تصمیم‌گیری‌های غلط است.

تجارت خارجی

تجارت خارجی ایران نیز در دهه ۹۰ متأثر از تحریم‌های نفتی اوضاع مناسبی را ثبت نکرده است. ارزیابی تجارت خارجی ایران در دهه ۹۰ و اعداد و ارقام به‌دست‌آمده نشان می‌دهد سال ۱۳۹۹ حجم تجارت خارجی در پایین‌ترین رقم دهه ۹۰ قرار گرفته است. روند تجارت خارجی کشور از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ حکایت از آن دارد که پس از امضای برجام در میانه این دهه، شاهد رشد تجارت خارجی بودیم؛ اما پس از خروج ترامپ از برجام حجم تجارت خارجی با افت مواجه شد و در سال ۱۳۹۹ به کمترین میزان ارزشی رسید (علی‌محمدی، ۱۴۰۰: ۵۶).

مطابق آمارها در سال ۹۰، حجم تجارت خارجی کشور به ۱۰۵ میلیارد و ۶۰۰ میلیون دلار رسیده است؛ اما در سال گذشته، کمترین میزان تجارت خارجی یک دهه اخیر رقم خورد. حجم تجارت خارجی در سال ۹۹ معادل ۷۳ میلیارد دلار اعلام شده است که در مقایسه با سال ۹۸ نیز کاهش بیش از ۸ میلیارد دلاری را تجربه کرده است. این موضوع نیز نشان می‌دهد که از ابتدای دهه تا انتهای دهه ۳۰ میلیارد دلار از حجم تجارت خارجی اقتصاد ایران کاسته شده است (بهرامی، ۱۳۹۹: ۱۵۷).

شکل ۷. نمودار عملکرد تجاری کشور طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۰ (گمرک جمهوری اسلامی ایران)

افت محسوس رتبه کارایی و کیفیت دولت در ایران

در سال‌های اخیر، اعتراضات سیاسی نشانگر عدم رضایت مردم از شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور می‌باشند که شامل بیکاری بالا، تورم چالش‌برانگیز، نابرابری اجتماعی و ناتوانی دولت در مدیریت اقتصادی است. مؤلفه‌های اقتصادی این اعتراضات شامل عدم توانایی در تأمین نیازهای اساسی، افزایش هزینه‌های زندگی و نارضایتی از سیاست‌های اقتصادی دولت می‌باشند. در طول یک دهه گذشته شرایط اقتصادی خانوارها به تدریج روبه بدتر شدن و یک وضعیت ناگوار رفته است. در طول دهه ۹۰ میانگین رشد اقتصادی ایران صفر درصد بوده است و به مدت یک دهه رشد اقتصادی نداشته است. مفهوم رشد اقتصادی صفر این است که سرمایه‌گذاری یا صورت نگرفته یا سرمایه‌گذاری منفی بوده و در این شرایط رشد انباشت سرمایه منفی ۵ درصد بوده است. همچنین در طول دهه ۱۳۹۰ میانگین تورم ۲۶ درصد بوده است. تورم بلندمدت ایران (۵۰ ساله) حدود ۲۰ درصد بوده است. به‌ویژه در چهار سال اخیر با تشدید تورم‌ها میانگین تورم بالای ۴۰ درصد ثبت شده است. وقتی چنین تورمی به‌صورت پایدار و پیوسته در یک اقتصاد تجربه می‌شود، این تورم به تدریج سرمایه خانوارها را هم کاهش می‌دهد و حتی خانوارها مجبور می‌شوند برای هزینه‌های جاری خودشان دست به فروش دارایی‌های خود بزنند. این فشار تورمی هرگز در اقتصاد ایران به‌صورت پایدار نبوده است. ما تورم‌های بالا را داشته‌ایم ولی این تورم‌ها مقطعی بوده است (زارع‌شاهی، ۱۳۹۹: ۱۲)؛ مثلاً دو سال یا سه سال

وجود داشته است؛ اما در دهه ۹۰ حدود ۷ سال آن تورم‌های بسیار بالا را داشته‌ایم که در ۱۰۰ سال اخیر چنین تجربه‌ای را نداشتیم. از این نظر یک استثنا رقم خورده است؛ بنابراین تورم هم عامل دوم اقتصادی ناآرامی‌های اخیر است.

عامل سوم اما تشدید شکاف طبقاتی است. در طول دهه ۱۳۹۰ متأسفانه شکاف طبقاتی هم تشدید شده که مشخص‌ترین شاخص آن ضریب جینی است. این شاخص از ۳۶/۵ به بالای ۴۱ رسیده است و عملاً شکاف طبقاتی هم بیشتر شده است. خانواده‌ها درگیر تورم، بیکاری و کاهش قدرت خرید بودند و از این رو فاصله طبقاتی به تدریج در حال اضافه شدن بوده است. این شکاف طبقاتی یک محرک ناراضی‌ت‌ی است و یکی از موارد مسئله ساز اجتماعی قلمداد می‌شود.

عامل بعدی بحث روند اصلاحات اقتصادی است، یعنی روند این اصلاحات امیدبخش نبوده و عملاً وعده‌های اقتصادی به نتیجه نرسیده است. در موضوع بازار سرمایه بخش عمده‌ای از مردم وارد شدند و سرمایه‌هایشان را از دست دادند. از سوی دیگر وعده اصلاحات داده شد ولی عملیاتی نشد یا در دیگر حوزه‌های اقتصادی وعده‌هایی داده شده که اجرایی نشده است (کمیکانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸۱). این‌ها همه به افزایش انتظارات می‌انجامد. همه این موارد دست به دست هم داده و موجبات ناراضی‌ت‌ی را ایجاد کرده است؛ بنابراین عوامل اقتصادی نقش مهمی در پدیده‌های اجتماعی دارد. در همین اتفاقات اخیر یا اتفاقاتی که در آینده ممکن است رخ دهد، این عوامل می‌تواند سهم داشته باشد. پس سه عامل مهم تأثیرگذار بوده است. عامل اول، عدم سرمایه‌گذاری پایدار که نتیجه آن تشدید بیکاری‌های بلندمدت است. عامل دوم، بحث تورم و پایداری تورم و عامل سوم گسترش شکاف طبقاتی بوده است. در کنار این سختی‌ها عامل کرونا هم مضاعف شد.

به نظر می‌رسد مواردی چون گرانی‌های موردی برخی مواد غذایی روزانه، اعلام یک‌باره افزایش قیمت بنزین در غیاب اطلاع‌رسانی پیشین و افتاع شهروندان، زمزمه‌های مربوط به قطع یارانه بخش قابل توجهی از مردم، اخبار مربوط به افزایش حقوق نمایندگان مجلس از یک‌سو و مصاحبه‌های برخی از این نمایندگان مبنی بر ذی‌حق بودن نمایندگان برای دریافت حقوق بیشتر از جمله عواملی بوده‌اند که در کنار سایر عوامل زمینه‌ای عمیق‌تر همانند تحرکات برخی مسئولین پیشین و انتشار اتهام‌های سنگین به برخی مسئولین قوا و یا خانواده آن‌ها و نیز تلاش مستمر جناح رقیب دولت برای استفاده حداکثری از ناکارآمدی‌های اقتصادی و تیره‌نمایی وضعیت کشور باعث گسترش سریع تجمعات گردید. البته آنچه مسلم به نظر می‌رسد این است که وضعیت نامناسب اقتصادی از علل انکارناپذیر زمینه‌ای در اعتراضات اخیر بوده است و شاهد آن هم این است که نرخ بیکاری در اغلب مناطق ناآرام، نه تنها از میانگین کشور بالاتر بوده است، بلکه از میانگین استانی هم بیشتر است (دلاوری، ۱۴۰۱: ۲۳۱).

بی‌عدالتی شدید در توزیع امکانات، رفاه، بهداشت، آموزش، تفریحات و ... در کنار تخریب شدید محیط‌زیست حاشیه‌ها، موجب تشدید ناراضی‌ت‌ی‌ها می‌شوند. جوانان بین ۱۸ تا ۲۹ سال از همه گروه‌های سنی، ناراضی‌تر هستند، زیرا این گروه بیشتر رشد اقتصادی منفی یک دهه گذشته را احساس می‌کنند. توسعه نامتوازن به همراه گسترش فقر موجب شدیدترین مظاهر بی‌عدالتی مانند گسترش حاشیه‌نشینی، کارتن‌خوابی و گورخوابی و تن‌فروشی می‌شود. اکثر معترضین کسانی هستند که ظرفیت شوک افزایش قیمت بنزین را ندارند و زندگی روزمره‌شان مختل می‌شود (مجاهدی، ۱۴۰۱: ۲۲۲). این وضعیت بی‌عدالتی اگر هر چه جلوتر برود، عریان‌تر و خشن‌تر شود، چشم‌اندازی برای آینده باقی نمی‌گذارد و امید اجتماعی را از بین می‌برد.

ریشه این آشوب‌ها و نافرمانی‌های مدنی را می‌بایست در نظام درهم‌تنیده‌ای از علل جستجو کرد. یکی از مهم‌ترین علل موجهه کنش اعتراضی اخیر و حتی در طی تحولات سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸، ریشه در نابسامانی‌های اقتصادی دارد. طبعاً هر چه فشار اقتصادی بر جامعه افزایش یابد، به همان میزان سطح ناراضی‌ت‌ی از حاکمیت افزایش می‌یابد. در نتیجه به واسطه کاهش میزان قدرت نظام سیاسی در پاسخگویی به انتظارات مردم و متعاقب کاهش سطح کارایی سیستمی، زمینه برای کنش اعتراضی در جامعه فراهم می‌آید (مرادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۷).

نتایج به‌دست‌آمده از متغیرهای مربوط به شاخص بی‌ثباتی اقتصادی در دهه ۹۰ نشانگر آن است که تمام این متغیرها اثر منفی بر ثبات سیاسی در این سال‌ها دارند. بررسی‌های آماری درباره کیفیت و کارآمدی دولت نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۶، رتبه کارایی دولت ایران از میان ۱۹۳ کشور ۱۰۳ بوده است و در سال ۲۰۲۰ میلادی، رتبه ۱۶۳ را از میان ۱۹۲ کشور کسب

کرده است. رتبه کیفیت دولت در سال ۲۰۱۷، ۱۷۳ بوده است که مبتنی بر حکمرانی نامطلوب در کشورمان است. رتبه کیفیت دولت در سال ۲۰۲۰ از میان ۱۹۲ کشور، ۱۸۰ و بعد از کشورهای عراق، زیمبابوه و جمهوری کنگو قرار دارد. (<https://www.theglobaleconomy.com/rankings>).

بررسی اعتراضات شکل گرفته در دی‌ماه ۱۳۹۶

برخی از کارشناسان این اعتراضات را که بدون هیچ‌گونه سازمان‌دهی و به‌سرعت در کشور گسترش یافت «اعتراض اقشار بی‌پناه و نادیده گرفته شده جامعه» نامیدند؛ اما این اعتراضات با خشونت تمام سرکوب شد. هیچ آماری از تعداد کشته‌شدگان و بازداشت‌شدگان منتشر نشد، اما تشکیل گروه‌های مثل «مادران داغ‌دیده» نشان می‌دهد که تعداد کشته‌شدگان این حرکت اعتراضی کم نبود. این تظاهرات بی‌بهره از ساختار رهبری بود (نوروزپور، ۱۳۹۶: ۵۷)؛ و نیرویی متوازن‌کننده که بتواند نقش واسطه را میان معترضان و حکومت بازی کند وجود نداشته است؛ بنابراین معترضان در وسط خیابان تصمیم می‌گرفتند که چه شعاری بدهند و تا کجا پیشروی کنند. بعضی از دیدگاه‌ها بیان کردند که دغدغه‌های اصلی تظاهرکنندگان مشکلات روزمره اقتصادی است اما به نظر می‌رسد از نظر برخی تظاهرکنندگان کوچک‌ترین مسائل هم در چارچوب تنگ سیاسی نظام حاکم قابل حل نیستند.

آصف بیات معتقد است که اعتراضات ۱۳۹۶ ایران یک خیزش مردمی فوق‌العاده بود. هسته مرکزی آن «طبقه متوسط فرودست» بود. این طبقه برآشفته، محصول دوره‌ای نولیبرال است که در آن رفاه مردم به امان خدایان بازار رها شد (بیات، ۱۳۹۶).

دی‌ماه ۹۶ بیش از همه چیز یک خیزش ضد تحقیر، ضد تبعیض و امتیاز و ضد تمامیت‌خواهی و استبداد بوده است؛ اما علی‌رغم این مشترکات، رگه‌هایی از ایدئولوژی‌های مختلف نیز در آن به چشم می‌خورد. این خیزش به‌صراحت عرفی‌گراست و اسلام‌گرایی حاکم را نفی می‌کند. این حرکت مداوم برخلاف انقلاب ۱۳۵۷ ایران کاملاً مبری از ایده دینی است (نعلبندی، ۱۳۹۶: ۱۲). عدالت‌گرایی نیز در کنار عرفی‌گرایی از ایدئولوژی‌های این خیزش است ولی این عدالت‌گرایی از جنس عدالت‌خواهی‌های مذهبی گذشته نیست.

درمقابل این گفتمان، گفتمان دیگری وجود داشته که مخالف این خیزش بوده‌اند و بر حفظ وضع موجود تأکید داشته‌اند، آن‌ها معمولاً در پشت سر گفتمان امنیت‌گرا سبک می‌گیرند و معتقدند که کشور به یک رهبری متمرکز نیاز دارد؛ تا مردم دچار تفرقه نشوند. عوامل مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاست‌های داخلی و خارجی حکومت در شکل‌گیری این اعتراضات نقش داشتند (صالحی، ۱۳۹۶: ۸۹). بی‌اعتمادی‌ها و نارضایتی‌های معیشتی و اجتماعی از دیگر علل مخالفت‌ها با حکومت بود، نتایج یک نظرسنجی که بعد از اعتراضات دی ۱۳۹۶ انجام شده بود، نشان می‌داد ۴۱ درصد افرادی که از وضعیت موجود کشور ناراضی هستند، گفته‌اند که تمایل دارند در تجمعات اعتراضی شرکت کنند. این نظرسنجی همچنین میزان جمعیت ناراضی را نزدیک ۷۵ درصد برآورد کرده بود.

بررسی اعتراضات شکل گرفته در آبان ۱۳۹۸

۲ آبان ۱۳۹۸ اجرای مجدد سهمیه‌بندی بنزین و افزایش ۲۰۰ درصدی قیمت سوخت یک‌شبه، مردم را به شوک فروبرد. برخی از رانندگان، در یک حرکت اعتراضی اتومبیل‌های خود را در خیابان خاموش کردند تا اعتراض خود را به نمایش بگذارند؛ اما با سرکوب نیروهای امنیتی، اعتراضات آبان ۹۸ به‌سرعت به یکی از خون‌بارترین حوادث بعد از انقلاب منتهی شد.

با شروع اعتراض‌های خیابانی، مسئولان حکومت اعلام کردند که نباید به بهانه افزایش قیمت بنزین، قیمت کالا و خدمات افزایش یابد (خبرگزاری مهر، ۲۹ آبان ۱۳۹۸)؛ و سخن از کنترل قیمت‌ها و برخورد با گران‌فروشان به میان آوردند. با این حال ۱۰ روز پس از افزایش قیمت سوخت، خبرگزاری ایرنا گزارش داد برخلاف وعده مسئولان، برخی اجناس گران شده‌اند. بر اساس تحقیقات میدانی ایرنا نرخ حمل‌ونقل مسافران درون‌شهری و میوه و تره‌بار گاهی بین ۲۵ تا ۵۰ درصد رشد داشته که غیرمستقیم بر هزینه تولید و قیمت مصرف‌کننده تأثیر گذاشته است. یک روز پس از انتشار این گزارش، علی لاریجانی هم از

افزایش قیمت شماری از اجناس شرکت‌های دولتی خبر داد. هم‌زمان رحیم زارع عضو کمیسیون اقتصادی مجلس با اشاره به افزایش قیمت کالا و خدمات بر اثر گرانی بنزین گفت: «دولت اگر برنامه‌ای برای افزایش قیمت گازوئیل دارد باید آن را کنار بگذارد که در این صورت فاتحه اقتصاد کشور خوانده می‌شود».

از سرکوب اعتراضات آبان ۹۸ به‌عنوان «سنگین‌ترین سرکوب اعتراضات خیابانی در تاریخ حیات جمهوری اسلامی» یاد می‌شود. به عقیده علی افشاری، «رسوایی» و «هزینه سنگین حیثیتی» سرکوب اعتراضات به‌قدری سنگین بود که بعد از موضع‌گیری تند اولیه سران حکومت، عقب‌نشینی ملموسی از اتهام‌زنی‌ها صورت گرفت و تاکنون هیچ نهاد و کارگزاری مسئولیت کشتار معترضان در خیابان‌ها را قبول نکرده و نظام از انتشار آمار رسمی کشته‌شدگان خودداری کرده است. او رویکرد نظام در قبال حوادث آبان را نشانگر «چالش اقتدار نظام» می‌داند.

پس از گذشت حدود دو هفته از حوادث آبان ۹۸، علی خامنه‌ای که قبلاً معترضان را اغتشاشگر، اراذل و اوباش، سلطنت‌طلب و عوامل دشمن معرفی کرده بود، از قوه قضائیه خواست تا «رحمت اسلامی» نشان دهد و بین افرادی که علیه گرانی بنزین تظاهرات کرده بودند و کسانی که غارت و آتش‌افروزی کرده بودند، تفاوت قائل شود. حسن روحانی هم از تشکیل کمیته حقیقت‌یاب و پیشنهاد پرداخت غرامت به خانواده جان‌باختگان و افرادی که متحمل خسارت مالی شدند خبر داد (قائدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۵). تغییر موضع رهبر و رئیس‌جمهور ایران نشان داد که حکومت در تلاش است نارضایتی‌ای که با سرکوب وحشیانه اعتراضات تشدید شد را مدیریت کند.

سه ماه پس از اعتراضات و در اسفند ۱۳۹۸ انتخابات یازدهمین دوره مجلس شورای اسلامی با کاهش چشم‌گیر شمار رأی‌دهندگان برگزار شد. بر اساس آمار رسمی، کمترین میزان مشارکت در انتخابات، مربوط به این دوره از انتخابات مجلس بود. تجزیه و تحلیل آماری و محتوایی نشان می‌دهد که برخورد سرکوبگرانه حکومت، انکار کشتار معترضان و تلاش برای سرپوش گذاشتن بر آن و خاموش کردن صدای آن‌ها، تأثیر زیادی در افت نرخ مشارکت در انتخابات مجلس یازدهم داشته است. نقش دولت ظاهراً اصلاح‌طلب حسن روحانی در سرکوب خشونت‌آمیز اعتراضات، آخرین میخ بر تابوت این ایده بود که می‌توان نظام را از طریق صندوق رأی اصلاح کرد.

بررسی اعتراضات شکل گرفته در اعتراضات شهریور ۱۴۰۱

اعتراضاتی که بسیاری آن را متفاوت از تمامی خیزش‌ها و جنبش‌های قبلی ایران می‌دانند و می‌گویند این اعتراضات در «بعد زمانی و مکانی» شباهت زیادی به یک «انقلاب» دارد. هم‌زمان برخی از مورخان و جامعه‌شناسان می‌گویند هنوز زود است که بخواهیم چارچوبی برای اعتراضات این روزهای ایران و مقایسه مؤلفه‌های آن با مؤلفه‌های یک انقلاب پیدا کنیم. با این حال اغلب بر این باورند که «با جریانی بی‌سابقه در سطح مبارزات ضد حکومتی در چهار دهه اخیر، پس از انقلاب سال ۱۳۵۷، مواجهیم» (فرارو، ۲۵ آبان ۱۴۰۱).

یکی از مهم‌ترین بهانه‌های آغازین اعتراضات پس از مرگ مهسا امینی، مسئله حجاب اجباری است. حجاب اجباری که به گفته اغلب سیاسیون نقش‌آفرین در انقلاب سال ۱۳۵۷ «قرار نبود به زنان تحمیل شود» اما در همان سال‌های اول با تأکید بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، اجرایی شد.

جمهوری اسلامی هیچ‌گاه اعتراضات در این زمینه را به رسمیت نشناخت و از آن به‌عنوان «اغتشاش» یاد می‌کند. اینترنت و رسانه‌های اجتماعی، به‌طور گسترده از دسترس خارج یا فیلتر شدند. فعالان سیاسی و اجتماعی، دانشجویان، هنرمندان و ورزشکاران متعددی در ایران دستگیر شدند و مورد تهدید و فشار روانی قرار گرفتند. اعتراض‌های سراسری در پی کشته شدن مهسا امینی در عرض چند روز به تمام ۳۱ استان و به بیش از ۱۰۰ شهر ایران گسترش یافت. در خارج از ایران نیز در روز ۳۱ شهریور از استانبول تا بیروت، کلن و نیویورک و تورنتو شمار زیادی از ایرانیان به خیابان آمدند تا هم‌زمان در اعتراض به سفر ابراهیم رئیسی، رئیس‌جمهور ایران به سازمان ملل تجمع کنند (مجاهدی، ۱۴۰۱: ۲۲).

در این اعتراض، ایران شاهد گسترده‌ترین و طولانی‌ترین تظاهرات بود که از حمایت وسیع ایرانیان خارج از کشور و

همبستگی دولت‌ها و شخصیت‌های برجسته سیاسی، اجتماعی، علمی و هنری سراسر جهان برخوردار شد. به گفته گاردین، این اعتراضات بزرگ‌ترین تهدید برای حکومت از زمان انقلاب ۱۳۵۷ بوده است. سرکوب اعتراضات توسط دولت ایران باعث محکومیت و اقدامات مجامع بین‌المللی از جمله نشست ویژه شورای امنیت سازمان ملل، تشکیل هیئت حقیقت‌یاب شورای حقوق بشر سازمان ملل برای بررسی نقض حقوق معترضان و لغو عضویت جمهوری اسلامی ایران از کمیسیون مقام زن سازمان ملل شد.

ویژگی اعتراضات سال ۱۴۰۱ در مقایسه با اعتراضات پیشین، گستردگی، وسعت و جوانان مشارکت‌کننده در آن بود که توجه افکار عمومی را به مسئله تغییر ذهنیت و تمایزات نسل‌های جدید با نسل‌های پیشین متمرکز ساخت. بر مبنای چارچوب نظری، ناکارآمدی و تقلیل کیفیت دولت در ایران به بی‌تفاوتی و بی‌انگیزگی این نسل‌های جدید با نخبگان سیاسی حاکم شده است و اساساً میان گزاره جامعه و دولت به نظر می‌رسد شکافی عمیق میان جامعه و دولت وجود دارد که با تشدید بحران‌های اقتصادی به ناامیدی و بلاتکلیفی جمعیتی عظیم از جوانان بر شدت این تقابل‌ها در آینده می‌افزاید.

بررسی کارآمدی نهادهای ایران

تحلیل تحولات اقتصادی و اجتماعی ایران در تطبیق با نظریه نهادگرایی، نیازمند یک مطالعه تاریخی عمیق است که در چارچوب این تحقیق نمی‌گنجد. با این حال کم‌وبیش می‌توان با تبیینی که از مفهوم نظریه نهادگرایی در این پژوهش ارائه شد، به‌طور مختصر و کلی چند گزاره را در این خصوص مطرح نمود. از منظر پیکربندی اقتصادی، فعالان اقتصادی از توانمندی فناوری پایین تا متوسط برخوردار بوده و عموماً از روابط سیاسی خوبی برخوردارند. از این ترکیب می‌توان به چندین گزاره کلی در مورد کارآمدی نهادهای حامی رشد رسید:

۱. ویژگی ساختار حامی‌پرور رقابتی؛ نشان‌دهنده افق زمانی کوتاه‌مدت و توانمندی اجرای پایین دولت است. زیرا همواره دولت‌ها باید نگران افزایش پایگاه رأی جناح رقیب باشند و در نتیجه توان و تمایل برای برنامه‌ریزی بلندمدت کاهش می‌یابد. از طرف دیگر، تنوع موجود در ائتلاف حاکم، به‌خصوص در سطوح پایینی نیروهای ائتلاف، توانمندی اجرای دولت را کاهش می‌دهد. این موضوع می‌تواند بخشی از چرایی عدم تمایل دولت‌ها در کشور به برنامه‌ریزی بلندمدت و همچنین ضعف دولت در اجرا را توضیح دهد.

۲. توانمندی پایین و متوسط با ارتباطات سیاسی قوی؛ این موضوع انتظام بنگاه‌های اقتصادی حمایت‌شونده را به‌شدت مشکل می‌کند. از این رو عجیب نیست که حمایت‌های صورت گرفته از صنایع بانفوذی مانند خودروسازی، پتروشیمی و فولاد، تسخیر شده و به اهداف خود نرسد؛ زیرا همواره صنایع صاحب نفوذ می‌توانند با اتکا به قدرت لابی‌گری خود جلوی قطع سیاست‌های حمایتی را بگیرند. یکی از راه‌حل‌های این مشکل، اختصاص حمایت‌های پسینی، به‌جای حمایت‌های پیشینی است. به این معنا که حمایت، پس از رسیدن بنگاه به اهداف تعیین شده اختصاص یابد.

۳. به‌جز صناعی مانند خودرو، پتروشیمی، فولاد و سیمان که همواره مورد توجه دولت‌ها در ایران بوده و دارای روابط نزدیک با دولت هستند، هلدینگ‌های بزرگ شبه‌دولتی هم از ارتباطات سیاسی قابل توجهی برخوردارند. از این رو دولت باید در اختصاص هر نوع حمایت به این نوع بنگاه‌های اقتصادی تا حد زیادی با احتیاط عمل کند و شرایط قطع یا افزایش این حمایت‌ها را به‌صورت شفاف اعلام و اعمال کند.

۴. در وضعیت فعلی که توانمندی اجرای دولت محدود بوده و احتمال تسخیر سیاست‌های حمایتی می‌رود، به نظر می‌رسد یکی از گزینه‌های کم‌ریسک‌تر، حمایت از بنگاه‌های کوچک و متوسط بوده که در صنایع با فناوری‌های ساده و میان‌رده فعال بوده و از ارتباطات سیاسی محدودی برخوردار هستند (اکبری و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۳-۲۴).

نتیجه‌گیری

در دهه گذشته، اعتراضات سیاسی در ایران به دلایل مختلفی شکل گرفته‌اند، اما عوامل اقتصادی بیشترین تأثیر را بر این اعتراضات داشته‌اند. نارضایتی از ناکارآمدی‌های اقتصادی دولت، به‌ویژه در زمینه‌هایی چون افزایش نرخ بیکاری، کاهش قدرت

خرید، تورم بی‌سابقه و نابرابری اجتماعی نقطه مشترک تمامی اعتراضات بوده است. این مسائل نه تنها منجر به افزایش جرائم و آسیب‌های اجتماعی شده‌اند، بلکه تردید نسبت به آینده و کاهش اعتماد به نظام سیاسی را نیز در پی داشته‌اند. در عین حال، هر طبقه اجتماعی به‌طور خاص نسبت به موضوعات متفاوتی معترض بوده است؛ سنت‌گرایان نسبت به کاهش مظاهر دین‌داری و نوگرایان نسبت به محدودیت‌های دموکراتیک و وجود رانت‌های سیاسی، نارضایتی خود را ابراز کرده‌اند. طبقه پسامدرن که اصولاً نظام ارزشی خاص خود را دارد، به‌طور ریشه‌ای با ارزش‌های موجود مخالفت می‌کند و این نارضایتی را با رویکردی شالوده‌شکنانه بیان می‌کند.

مدرنیزاسیون نامتوازن در ایران یکی دیگر از دلایل اساسی بروز نارضایتی‌هاست. رشد سریع اما ناعادلانه در بخش‌های مختلف جامعه، انتظارات عمومی را افزایش داده، اما ناتوانی دولت در پاسخ به این انتظارات منجر به محرومیت نسبی شده است. این محرومیت، به‌ویژه زمانی که از عرصه اقتصادی به عرصه فرهنگی و اجتماعی منتقل می‌شود، جغرافیای اعتراضات را گسترده‌تر و دامنه آن‌ها را فراگیرتر کرده است. افزون بر این، رسانه‌ها و فضای مجازی نیز نقش مهمی در تشدید و تسریع اعتراضات داشته‌اند. رسانه‌های فارسی‌زبان و دسترسی آزاد به اطلاعات، واقعیت‌های اجتماعی را به‌طور مخدوش و جهت‌دار به مخاطبان ارائه می‌دهند که این امر به کاهش بازه زمانی میان اعتراضات و افزایش پیچیدگی آن‌ها کمک کرده است.

بررسی تاریخی اعتراضات نشان می‌دهد که مشکلات اقتصادی و بی‌ثباتی سیاسی در ایران عمیقاً ریشه‌دار هستند. عواملی مانند کاهش اعتماد سیاسی و سرمایه اجتماعی، مشکلات اقتصادی ناشی از تحریم‌ها و ناکارآمدی در حکمرانی و همچنین تأثیرات جهانی شدن، همگی به تشدید این نارضایتی‌ها دامن زده‌اند. طبقه متوسط فرودست که دارای تحصیلات عالی اما فاقد فرصت‌های شغلی و اقتصادی مناسب است، یکی از نیروهای اصلی در اعتراضات اخیر در سال ۱۴۰۱ بوده است. این طبقه که در تناقض میان آرزوهای طبقه متوسطی و واقعیت‌های زندگی فرودستانه خود گرفتار است، به یکی از بازیگران کلیدی در سیاست رادیکال تبدیل شده است.

به‌طور کلی، ساختار سیاسی و اقتصادی ایران به‌طور پیچیده‌ای به یکدیگر وابسته‌اند. هرگونه اختلال در نهادهای اقتصادی کشور می‌تواند منجر به بی‌ثباتی سیاسی شود و حرکت طبیعی جامعه را مختل کند. از دهه ۱۳۷۰ به بعد، متغیرهای اقتصادی نقش برجسته‌تری در شکل‌گیری اعتراضات مردمی ایفا کرده‌اند. در دهه ۱۳۹۰، این نقش به دلیل ناکارآمدی‌های دولت و تحریم‌های بین‌المللی بیشتر به چشم آمد. اعتراضات سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۸ و ۱۴۰۱ به وضوح نشان‌دهنده تأثیرات عمیق مشکلات اقتصادی بر نارضایتی‌های عمومی بودند؛ بنابراین عامل بنیادی این اعتراضات در کاهش کیفیت و کارایی دولت و حکمرانی نامطلوب در ایران نهفته است.

با وجود سرکوب اعتراضات اخیر، نارضایتی‌های بنیادی همچنان پابرجا هستند. اگر حکمرانی به وضعیت کنونی ادامه دهد، ممکن است به‌زودی با موج جدیدی از اعتراضات مواجه شود. سیاست در ایران به گونه‌ای است که پیش‌بینی ناپذیر است و هرگونه بی‌توجهی به این نارضایتی‌ها می‌تواند ثبات سیاسی را به چالش بکشد و شرایط بحرانی‌تری را ایجاد کند. پیشنهاد می‌گردد موارد زیر از سوی دولت به‌منظور شکل‌گیری حکمرانی خوب مورد توجه قرار گیرد.

۱. کوچک‌سازی دولت و اصلاحات ساختاری اقتصاد ایران؛
۲. اصلاح روابط خارجی و گسترش تنش‌زدایی و روابط صلح‌آمیز با جهان خارج؛
۳. محدودسازی نهادهای رانتی و بسترهای فساد در ایران؛
۴. به‌کارگیری نخبگان سیاسی توسعه‌گرا و افزایش کیفیت و کارایی دولت.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی؛ جلالی‌پور، حمیدرضا؛ حاجیلی، علی (۱۴۰۰). پیدایش جمعیت معترض: از جنبش‌های شهری تا جنبش‌های فراگیر. توسعه محلی، ۱۲ (۲)، ۴۷۳-۴۹۹. doi: 10.22059/jrd.2021.318727.668628
- استوار، مجید (۱۴۰۲). سنگ خارا: شش پژوهش موردی درباره دولت و نخبگان سیاسی. چاپ اول. تهران: نشر نگاه معاصر.
- استوار، مجید؛ استوار، مجتبی (۱۴۰۱). تأثیر سیاست‌گذاری دولت بر کیفیت حکمرانی در ایران با رویکرد سیاست‌های کلی نظام. فصلنامه

- علمی سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۰ (۴۰)، ۶۶۸-۶۸۴. doi: 10.30507/jmsp.2022.339032.2412
اکبری، محسن؛ ابراهیم‌پور، مصطفی؛ هوشمند، میلاد (۱۳۹۵). تأثیر عوامل نهادی بر عملکرد پایدار بنگاه‌ها. چشم‌انداز مدیریت بازرگانی، ۲۸ (۲)، ۸۱-۱۰۰.
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰). سایت بانک مرکزی.
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۱). سایت بانک مرکزی.
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۲). سایت بانک مرکزی.
بهرامی، عطا (۱۳۹۹). اقتصاد سیاسی بدهی، گزارش پژوهشی. مرکز پژوهش متن.
بیات، آصف (۱۳۹۶). تحلیل جامعه‌شناسانه درباره علت اعتراضات اخیر در ایران. سایت روز نو، نهم بهمن، roozno.com/fa/news/302460
- حبیب‌پور مقدم، احسان؛ برکچیان، سید مهدی؛ نیلی، مسعود (۱۴۰۰). نقش تعارضات سیاسی در افت شدید سرمایه‌گذاری در دهه ۹۰. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۶ (۸۸)، ۴۵-۸۷. doi: 10.22054/IJER.2021.52169.863
- خبرگزاری مهر (۲۹ آبان ۱۳۹۸). جامعه‌شناسی اعتراضات ۱۳۹۸.
دلاوری، ابوالفضل (۱۴۰۱). گزارش نشست علمی بررسی تحلیل و آینده‌پژوهی اعتراضات ۱۴۰۱. سایت انجمن علوم سیاسی ایران.
دنیای اقتصاد (۱۰ بهمن ۱۴۰۰). تصویر آماری از دهه ۹۰.
زارع‌شاهی، علی (۱۳۹۹). بی‌ثباتی سیاسی و امنیت اقتصادی و تأثیر آن بر عوامل تولید در ایران. مطالعات راهبردی، ۳ (۷ و ۸)، ۲۲۲-۲۴۱. سایت مرکز ملی آمار (۱۷ تیر ۱۴۰۲). نتایج طرح آماری نیروی کار در ایران.
سردارنیا، خلیل‌الله؛ کیانی، فائزه (۱۳۹۵). تحلیل بحران سوریه از منظر شکاف‌های اجتماعی. دوفصلنامه علمی-پژوهشی جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۴ (۱)، ۱۰۷-۱۵۰. doi: 10.22054/qpps.2021.64113.2938
- صالحی، حسن (۱۳۹۶). تأملی در ابعاد فرهنگی و اجتماعی اعتراضات دی‌ماه. دیده‌بان امنیت ملی، (۷۰)، ۱۱-۱۶.
عجم‌اوغلو، دارون؛ رابینسون، جیمز ای. (۱۳۹۳). چرا کشورها شکست می‌خورند؟ ترجمه پویا جیل عاملی و محمدرضا فرهادی‌پور. تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.
علی‌محمدی، حسن (۱۴۰۰). تأثیر سیاست‌های تعدیل اقتصادی بر توزیع درآمد در ایران (مطالعه موردی دهه ۹۰). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا.
فرارو (۲۵ آبان ۱۴۰۱). تحلیل جامعه‌شناختی از اعتراضات ۱۴۰۱.
قائدی، محمدرضا؛ مذهب، حسین؛ امانی، محمدرضا (۱۴۰۰). عوامل مؤثر در بروز بحران امنیتی در شهرهای ایران (کاربست نظریه محرومیت نسبی در تحلیل اعتراضات آبان ۱۳۹۸). پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، (۴۶)، ۱۶۶-۱۸۲. doi: 10.30495/jupm.2022.28974.3990
- کميجانی، اکبر؛ گرجی، ابراهیم؛ اقبالی، علیرضا (۱۳۹۹). اقتصاد سیاسی رشد اقتصادی. فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۱ (۶۵)، ۶۱-۸۲.
گمرک جمهوری اسلامی ایران.
مجاهدی، محمدمهدی (۱۴۰۱). گزارش نشست علمی بررسی تحلیل و آینده‌پژوهی اعتراضات ۱۴۰۱. انجمن علوم سیاسی ایران.
مدنی، سعید (۱۳۹۸). شعله خاموش: نگاهی به اعتراضات آبان ماه ۱۳۹۸. تهران: مؤسسه رحمان.
مرادی، علیرضا؛ حسین‌زاده فرمی، مهدی (۱۴۰۰). شکاف اجتماعی دولت و جنبش چپ دانشجویی در دهه ۱۳۸۰. فصلنامه بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۲ (۲)، ۲۰۲-۲۲۹. doi: 10.22059/ijsp.2022.87910
- نعلبندی، سجاد (۱۳۹۶). نوستالژی انقلاب ۵۷ و رویکرد دین‌گرای خیزش مردمی. پژوهش‌ها و مسائل، (۱۲).
نوروزپور، مرتضی (۱۳۹۶). تحلیل اعتراض‌های سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶. پژوهشنامه علوم سیاسی، (۵۶)، ۱۸۵-۲۲۰. doi: 10.22034/ipsa.2019.391
- ویلیر، چارلز کی؛ هاریسون، رابرت اس. (۱۳۸۵). بنیان روش‌شناختی اقتصاد نهادی: مدل الگو، داستان‌سرایی و کل‌گرای. ترجمه عباس رحیمی. اقتصاد سیاسی تحول همه‌جانبه، ۱ (۳)، ۶۴-۹۱.

References

Acemoglu, K. D., & Robinson, J. A. (2014). *Why Nations Fail: Origins of Power, Poverty and*

- Prosperity* (Pouya Jabel Ameli & Mohammad Reza Farhadi Pour, Trans.). Tehran: Donyaee Eeghtesad Publications (In Persian).
- Akbari, M., Ebrahimpour, M., & Houshmand, M. (2016). The impact of institutional factors on the sustainable performance of companies. *Perspective of Business Management*, 28, 81-100 (In Persian).
- Ali-Mohammadi, H. (2021). The impact of economic adjustment policies on income distribution in Iran: A case study of the 2010s (Master's thesis). Islamic Azad University, Shahreza Branch (In Persian).
- Ansari, M. (2023). Iran's Economic Woes and Political Unrest. *Middle East Studies at the Brute Krulak Center for Innovation & Future Warfare at Marine Corps University*.
- Azad Armaki, T., Jalai Pour, H., & Hajali, A. (2020). The emergence of protest populations: From urban movements to comprehensive movements. *Local Development (Urban-Rural)*, 12(2), 473-499. doi: 10.22059/jrd.2021.318727.668628 (In Persian).
- Bahrami, A. (2020). The political economy of debt. Research Report, Matn Research Center (In Persian).
- Bayat, A. (2017). Sociological analysis of the cause of recent protests in Iran. *Roozno Website*, January 29. Retrieved from <http://roozno.com/fa/news/302460> (In Persian).
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2021). Central Bank website (In Persian).
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2022). Central Bank website (In Persian).
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2023). Central Bank website (In Persian).
- Customs of the Islamic Republic of Iran (In Persian).
- Delavari, A. (2022). Report of the scientific meeting examining the analysis and future studies of the 2022 protests. Iranian Political Science Association (In Persian).
- Donyaee Eeghtesad* newspaper. (2022). Statistical image from the 2010s (In Persian).
- Fararo. (2022). Sociological analysis of the protests of 2022 (In Persian).
- Fukuyama, F. (1995). The primacy of culture. *Journal of Democracy*, 6, 7-14. doi: 10.1353/jod.1995.0007
- Ghaedi, M., Mozneb, H., & Amani, M. (2021). Factors affecting the security crisis in Iranian cities (Application of the theory of relative deprivation in the analysis of protests in November 2019). *Journal of Research and Urban Planning*, 12(46), 166-182. doi: 10.30495/JUPM.2022.28974.3990
- Habibpour Moghadam, E., Barkechian, S., & Nili, M. (2021). The role of political conflicts in the sharp drop in investment in the 2010s. *Iran Economic Research*, 26(88), 45-87. doi: 10.22054/IJER.2021.52169.863 (In Persian).
- Kherallah, M., & Kirsten, J. (2001). The new institutional economics: Applications for agricultural policy research in developing countries. *MSSD Discussion Paper*, No. 41.
- Komijani, A., Gorji, E., & Eghbali, A. R. (2020). The political economy of economic growth. *Economic Research and Policies*, 21(65) (In Persian).
- Kozhanov, N. (2022). The economic backdrop of Iran's protests. *Middle East Institute*, October 17. Retrieved from <https://www.mei.edu/publications/economic-backdrop-irans-protests>
- Madani, S. (2020). *The Silent Flame: A Look at the Protests of November 2019*. Rahman Institute, Tehran (In Persian).
- Mehr News Agency. (2019). Sociology of protests 2019 (In Persian).
- Mojahedi, M. M. (2022). Report of the scientific meeting examining the analysis and future studies of the 2022 protests. Iranian Political Science Association (In Persian).
- Moradi, A., & Hossein Zadeh, F. (2021). Social cleavages of the government and the leftist student movement: A study of social issues in Iran. *Social Issues in Iran*, 2(2), 202-229. doi: 10.22059/IJSP.2022.87910 (In Persian).
- Naalbandi, S. (2017). Nostalgia of the 1979 revolution and the religious evasion approach of the popular uprising. *Pajhwak Iran*, 12 (In Persian).
- Naghib, N., & Alfoneh, A. (2023). Iran's 2022-23 protests in perspective. *The Gulf States Institute in Washington*, January 23, 1-13.
- Norouzpour, M. (2019). Analysis of the political protests of December 2017. *Political Science*

- Quarterly, 14(4), 185-220. doi: 10.22034/ipsa.2019.391 (In Persian).
- North, D. (2005). *Understanding the Process of Economic Change*. doi: 10.1515/9781400829484
- Nowrozpour, M. (2017). Analysis of political protests in 2017. *Journal of Political Science*, 56 (In Persian).
- Ostovar, M. (2019). *Sang Khara of Iran*. Tehran: Negahe Moaser (In Persian).
- Ostovar, M., & Ostovar, M. (2023). Investigating the impact of government policy on the quality of governance in Iran considering the general policies of the system. *Quarterly Journal of Macro and Strategic Policies*, 10(40), 668-684. doi: 10.30507/jmsp.2022.339032.2412 (In Persian).
- Qayedi, M. R. (2021). Factors affecting the emergence of security crises in Iranian cities: Applying relative deprivation theory in the analysis of the November 2019 protests. *Urban Research and Planning*, 46 (In Persian).
- Roll, M. (Ed.). (2014). *The Politics of Public Sector Performance: Pockets of Effectiveness in Developing Countries*. Routledge.
- Salehi, H. (2016). Thinking about the cultural and social dimensions of Day protests. *National Security Watch*, 70, 11-16 (In Persian).
- Sardarnia, Kh., & Alborzi, H. (2022). Analysis of recent socio-occupational protests in Iran from the perspective of street politics theory. *Strategic Policy Studies*, 11(40), 107-150. doi: 10.22054/qps.2021.64113.2938 (In Persian).
- Statistical Center of Iran. (2023). Results of the statistical plan of the labor force in Iran (In Persian).
- The Global Economy. (n.d.). Retrieved from <https://www.theglobaleconomy.com/rankings>
- Wilber, C. K., & Harrison, R. S. (1978). The methodological basis of institutional economics: Pattern model, storytelling, and holism. *Journal of Economic Issues*, 12(1), 61-89. doi: 10.1080/00213624.1978.11503505
- Wilber, C. K., & Harrison, R. S. (2005). The methodological foundation of institutional economics: Pattern model, storytelling and holism (A. Rahimi, Trans.). *Political Economy of Comprehensive Transformation*, 1(3), 64-93 (In Persian).
- Zareh Shahi, A. (2020). Political instability and economic security and their impact on production factors in Iran. *Strategic Studies*, 3(7-8), 222-241 (In Persian).